

Ἄπέναντι τῆς κοινωνίας ὡς ὀργανισμοῦ δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἄτομον, κατὰ τὸν *Comte*, μονάδα πραγματικὴν, ἀλλὰ, τοῦ ἀτόμου ἀποτελοῦντος ἀφαίρεσιν, ὡς μόνη ἀληθῆς κοινωνικὴ μονὰς ὑφίσταται ἡ οἰκογένεια¹. Ὁ *Comte* ἐμφανίζεται κατὰ ταῦτα ὡς ὁ πρῶτος ὑποστηρικτὴς τῆς ὑπὸ τῶν *Lazarus*, *Steinthal* καὶ *Wundt* ἀποκρυσταλλώσεως θεωρίας, καθ' ἣν ἡ κοινωνία εἶναι ἡ ἀληθῆς πραγματικότης, ἀπέναντι τῆς ἧποίας τὸ ἄτομον δεόν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπλῆ ἀφαίρεσις. Ἡ θεωρία αὕτη, ἀνεξαρτήτως τῆς καθαρῶς μεταφυσικῆς βάσεώς της, ἦν οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἐπιστήμονες προσεπάθησαν νὰ ἐξουδετερώσωσι διὰ καθαρῶς ψυχολογικῶν συλλογισμῶν², ἀντιφάσκει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν θετικὴν περὶ τοῦ κόσμου ιδέαν, ἐξ ἧς ὠρμήθη ὁ *Comte*. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν δὲν εἶναι πραγματικὸν εἰ μὴ μόνον ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Ἡ ὀνομαστικὴ κατεύθυνσις, ἡ ὁποία, διέπυσα τὴν θετικὴν περὶ τοῦ κόσμου ιδέαν, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ *Comte*, ἀντιφάσκει πρὸς τὸν ρεαλισμὸν τῶν ἐννοιῶν, ὅστις ἐπέτρεψεν εἰς αὐτόν, ὅπως θεωρήσῃ τὸ ἄτομον μὲν, παρὰ τὴν πραγματικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων ὑπόστασίν του, ὡς κατ' ἐπίφασιν μόνον ὑφίστάμενον, τὴν κοινωνίαν δέ, παρὰ τὴν ἐννοιολογικὴν μόνον ὑπόστασιν αὐτῆς, ὡς τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἡ βαρυτάτη αὕτη ἀντίφασις, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν τοῦ *Comte*, ἐνισχύει ἡμᾶς εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι ἄνευ αὐστηρῶν λογικῶν προϋποθέσεων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδείξωσιν οἱ προσανατολισμοὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τὴν σταθερότητα, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθῆς μορφή τοῦ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι.

* Ἄς εἰσέλθωμεν ὁμοίως ἤδη εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τοῦ *Comte* περὶ κοινωνικῆς στατικῆς :

ραπέμφῃ εἰς τὴν φράσιν τοῦ *Comte*, ἐξ ἧς κυρίως δεόν νὰ ἐξαχθῆ τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα. Ἐρρηται δὲ ἡ φράσις αὕτη εἰς : *op. cit.*, VI, σ. 511.

¹ *Comte*, *op. cit.*, IV, σ. 294.

² Πρὸς π. χ. *Moritz Lazarus und Heinrich Steinthal*, εἰσαγωγὴν εἰς τὴν «*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*», I Band, I Hoft, σ. 8 κ. ε. *Wilhelm Wundt*, *op. cit.*, II, 2, σ. 292.

Τὴν ἀληθῆ κοινωνικὴν μονάδα ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν *Comte*, ἡ οἰκογένεια. Αὕτη, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ στοιχειώδους ζεύγους, δεόν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ «μόνιμος βάσις»¹ καὶ τὸ «ἀληθές σπέρμα»² τῆς κοινωνίας, ὡς ὁ ἀπαραίτητος σύνδεσμος μεταξὺ τῆς ἰδέας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἰδέας τῆς κοινωνίας³, ὡς ὁ «πρῶτος φυσικὸς τύπος» αὐτῆς⁴. Ἡ μελέτη τῆς οἰκογενείας προϋποθέτει, παρὰ τὴν θεμελιώδη μεθοδολογικὴν ἀρχήν, καθ' ἣν δεόν νὰ βαίνη τις ἐκ τοῦ συνόλου πρὸς τὰ ἀπαρτιζόντα αὐτὸ μέλη⁵, τὴν μελέτην τῶν γενικῶν συνθηκῶν, ὑπ' ἃς ὑφίσταται τὸ ἄτομον⁶. Ἡ μελέτη αὕτη ὁδηγεῖ τὸν *Comte* κυρίως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ *Gall*, τὴν ὁποίαν οὗτος εὐφῆμως μνημονεύει⁷, διέπεται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς κοινωνικότητος⁸. Τὸ αἰσθημα ὁμῶς τῆς κοινωνικότητος, ἐκδηλούμενον κατὰ πρῶτον ἐν τῇ οἰκογενειακῇ ζωῇ, δὲν θεσπίζει νόμον ἰσότητος μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς. Ὁ *Comte*, ἀποκηρύσσων γενικῶς πᾶς περὶ ἰσότητος θεωρίας ὡς ὀρμωμένες ἐκ μεταφυσικῶν ἀρχῶν, διδάσκει — καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν ἐπιμένει μετὰ φανατισμοῦ —, ὅτι, δεδομένων τῶν φυσικῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφορῶν, οὐδεμία κοινωνία εἶναι δυνατὸν νὰ βασισθῆ ἐπὶ τῆς ἰσότητος⁹. Ἐν τῇ οἰκογενειακῇ ζωῇ ἡ φυσικὴ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀνισότης ἐκδηλοῦται ὑπὸ τὴν εὐεργετικὴν μορφήν τῆς ὑποταγῆς ἀφ' ἑνὸς τοῦ θήλεος ὑπὸ τὸ ἄρρεν, ὑποταγῆς ἀπαραιτήτου πρὸς ἰδρυσιν τῆς οἰκογενείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν τέκνων ὑπὸ τοὺς γονεῖς καὶ γενικῶς τῶν νεωτέρων ὑπὸ τοὺς πρεσβυτέρους, ὑπο-

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 297.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 295 καὶ 310.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 295.—VI, σ. 511.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 308.

⁵ *Comte*, op. cit., IV, σ. 189.

⁶ *Comte*, op. cit., IV, σ. 284.

⁷ *Comte*, op. cit., IV, σ. 284.

⁸ *Comte*, op. cit., IV, σ. 293. — Δὲν εἰνοοῦμεν, διατὶ μνημονεύει ὁ *Comte* τὴν γνώμην ἀπλῶς τοῦ *Gall*, ἡ ὁποία ἄλλως τε δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ τυχαίαν παρένθεσιν ἐν τῇ φρενολογικῇ θεωρίᾳ αὐτοῦ, καὶ παραλείπει νὰ βασισθῆ ἐπὶ τῆς θεμελιώδους θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ζῴου πολιτικοῦ.

⁹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 296.

ταγῆς εξασφαλιζούσης τὴν διατήρησιν τῆς οἰκογενείας¹. Ὑπεραμυνόμενος ὁ *Comte* τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ στρεφόμενος κατὰ τῶν διδασκόντων τὴν διάλυσιν αὐτοῦ, ἰσχυρίσθη, ὅτι μόνον ἡ θετικὴ φιλοσοφία εἶναι εἰς θέσιν νὰ προστατεύσῃ αὐτὸν πραγματικῶς, ἀπαλλάσσουσα τοῦτον τῆς κηδεμονίας τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦσιν ἀκριδῶς τὸ πνεῦμα τῆς καταστροφῆς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαλυτικῶν σχεδίων του². Ἄν καὶ δὲν μνημονεύει ὁ *Comte* τὰ ὀνόματα ἐκείνων, ἐναντίον τῶν ὁποίων στρέφεται, φρονοῦμεν, ὅτι θὰ εἶχεν ἰδίως ὑπ' ὄψει αὐτοῦ, πλὴν τοῦ *Rouvier*, τὸν *Enfantin*, ὅστις, μεταστρέψας τὴν κατεύθυνσιν τῆς σχολῆς τοῦ *St. Simon* καὶ προκαλέσας διὰ τῆς μεταστροφῆς ταύτης τὴν ἀπόσχισιν τοῦ *Bazard*, ἐδίδασκε τὴν διάλυσιν τῆς οἰκογενείας καὶ τὸν ἐλεύθερον ἔρωτα.

Καὶ πῶς ἐφ' ἑαυτὸν ἐκτάξεται ὁ *Comte*, ὅτι θὰ καθίστατο δυνατὴ ἡ πραγματικὴ προστασία τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας; Αὕτη θὰ καθίστατο δυνατὴ μόνον διὰ τῶν πορισμάτων τῆς θετικῆς ἐπιστήμης. Εἶναι δὲ τὰ πορίσματα αὐτῆς τὰ ἀκόλουθα: Ὅσασιδήποτε, τροποποιήσεις καὶ ἂν ὑποστῇ ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογενείας, τροποποιήσεις ὑπαγορευόμενας ἀναγκάστικῶς ὑπὸ τοῦ κυβερνῶντος τὴν ἀνθρωπότητα νόμου τῆς ἐξελίξεως, ἡ θεμελιώδης βάσις τῆς οἰκογενείας, οὔσα φυσικὴ, θὰ μείνῃ ἀμετάβλητος³. Ἀποφεύγων συστηματικῶς νὰ εἴπη τι περὶ τῶν μελλουσῶν τροποποιήσεων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος θεσμοῦ, τονίζει ὁ *Comte* ἀπλῶς, ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν ἄνδρα καὶ τῶν τέκνων ὑπὸ τοὺς γονεῖς, ἀποτελοῦσα τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως προστατευομένην θεμελιώδη βάσιν τῆς οἰκογενείας, οὐδέποτε θὰ μεταβληθῇ⁴. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν ὑποταγὴν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν ἄνδρα, διδάσκει ὁ *Comte*, ὅτι αὕτη ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ τῶν δύο φύλων θεμελιωδῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν διαφορῶν⁵.

Ἐκ τῆς μελέτης τῆς οἰκογενείας, τῆς πρώτης τουτέστι κοινωνι-

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 297.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 296 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 299.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 299 καὶ 304.

⁵ *Comte*, op. cit., IV, σ. 300.

κῆς μονάδος, μεταβαίνει ὁ *Comte* εἰς τὴν μελέτην τῆς καθ' αὐτὸ κοινοῦ. Σαφῶς προβαίνει οὗτος εἰς τὴν διάκρισιν τῆς οικογενείας ἀπὸ τῆς κοινωνίας. Ἡ οἰκιακὴ ζωὴ, ἂν καὶ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ κοινωνία, διακρίνεται ἐν τούτοις ριζικῶς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ θεμελιώδης ἀρχή, ἐφ' ἧς βασίζεται ἡ κοινωνία, ἡ ἀρχὴ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν βάσιν τῆς οικογενείας, ἀλλ' ἀπαντᾶται παρ' αὐτῇ μόνον τυχαίως καὶ εἰς στοιχειώδη βαθμὸν ἐξελιξέως¹. Ἡ οἰκογένεια, μὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἀποτελοῦσα «ένωσιν ἀληθῆ» (*une véritable union*), κέκτηται χαρακτῆρα κυρίως ἠθικόν, ἱκανοποιεῖ πρὸ πάντων τὸ σύνολον τῶν συμπαθητικῶν ἐνστίκτων ἡμῶν, καὶ δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν ἰδέαν τῆς πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν ἀποβλεπούσης συνεργασίας². Ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀντιθέτως τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν ἀποβλεπούσης συνεργασίας καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα ἀνάγκη τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων καὶ τῆς εἰδικεύσεως ἐκτοπίζουσι τὰ συμπαθητικὰ ἐνστικτὰ ἀπὸ τῆς ἡγεμονικῆς θέσεως αὐτῶν καὶ ἡ ἀληθῆ φυσικὴ ἔνωσις τῆς οικογενείας ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς καθ' αὐτὸ κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης³. Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ φυσικῆς ἐνώσεως καὶ καθ' αὐτὸ κοινωνίας διαφορᾶς ὁμοιάζει ἐν μέρει πρὸς τὰς σχετικὰς θεωρίας τοῦ Γερμανικοῦ Ρωμαντισμοῦ, ἰδίᾳ τοῦ *Schleiermacher* καὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ Δικαίου, ἐξ ὧν προέκυψε μετὰ ταῦτα ἡ θεμελιώδης θεωρία τοῦ Φερδινάνδου *Tönnies* περὶ κοινότητος καὶ κοινωνίας.

Ἡ κοινωνικὴ λοιπὸν ἀλληλεγγύη βασίζεται, κατὰ τὸν *Comte*, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς πηγαζούσης ἀνάγκης τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἡ ὁποία ἐχρησίμευσε μετὰ ταῦτα ὡς ἡ βάσις τῆς φιλοσοφικῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τοῦ *Émile Durkheim*, προσδίδει εἰς τὴν κοινωνίαν τὸν κυρίως ἰδιά-

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 310.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 310.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 311 καὶ 315.

ζοντα εις αὐτὴν χαρακτῆρα. Ὁ *Comte* ἐγνώριζεν, ὅτι εις τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τελείως πρωτότυπος. Ἐγνώριζεν, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ὁ *Adam Ferguson* εἶχε «προαισθανθῆ» τὴν ἀξίαν τῆς περὶ ἧς πρόκειται ἀρχῆς¹. Καὶ πράγματι: ὁ *Ferguson* εἶχεν οὐχὶ ἀπλῶς προαισθανθῆ, ὡς λέγει ὁ *Comte*, ἀλλ' ἐξαιρέτως τονίσει τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἀρχὴ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, βασίσας μάλιστα ἐπ' αὐτῆς τὴν ὑπεροχὴν τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν². Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ὑπέστη ἡ θεωρία τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων εἰς χεῖρας τῶν φυσιοκρατῶν, ταύτην ἐχαρακτήρισεν ὁ *Comte* ὡς προκαλέσασαν τὸν ἐκχυδαισμόν τῆς ἀρχικῆς θεωρίας τοῦ *Ferguson*³. Μόνον ὁ *Adam Smith* καὶ ὁ σύγχρονός του *Tracy* συνεκράτησαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρίαν εἰς τὸ ὕψος τῆς⁴. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον, ὁ ὁποῖος ὤθησε τὸν *Comte* εἰς τὸ νὰ διακρίνη τοὺς *Ferguson* καὶ *Smith* ἀπὸ τῶν φυσιοκρατῶν. Ὡς γνωστόν, τόσον οἱ *Ferguson* καὶ *Smith*, ὅσον καὶ οἱ φυσιοκράται συμπίπτουν εἰς τὴν στενὴν καὶ ἐξ ἐπόψεως ἀπλῶς οικονομικῆς ἐκτίμησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Ὁ πρῶτος, ὅστις προσέδωσεν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην χαρακτῆρα εὐρύτερον, συνδυάσας μάλιστα αὐτὴν πρὸς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπῆρξεν ὁ *St. Simon*⁵, δηλαδὴ ἐκεῖνος ἀκριβῶς, τὸν ὁποῖον ὁ *Comte*, ἐν τῇ χαρακτηριστικῇ αὐτὸν ἀγνωμοσύνῃ, ἀπέφυγε νὰ μνημονεύσῃ.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων δὲν ἀποτελεῖ ὁμῶς, κατὰ τὸν *Comte*, ἀγαθὸν ἀπεριορίστου ἀξίας. Οὗτος ἐπιτρέπει μὲν τὴν εὐτυχῆ ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τῆς λεπτομερείας, τείνει ὁμῶς ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ὑποδαύλισιν τοῦ πνεύματος τοῦ συνόλου⁶. Πρὸς ἐπιτυχῆ ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων, οἵτινες προκύπτουν ἐκ τῆς μεγάλης ἐξειδικεύσεως καὶ καταταμῆσεως τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἐγεννήθη αὐτο-

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 313.

² *Ernst Grünfeld*, op. cit., σ. 11

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 313.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 313.

⁵ *Paul Barth*, op. cit., σ. 630.

⁶ *Comte*, op. cit., IV, σ. 317.

μάτως ή αντίδρασις τοῦ συνόλου κατά τῶν τμημάτων. Ἡ ἄσκησις τῆς ἀντιδράσεως αὐτῆς ἀπετέλεσε, κατά τὸν *Comte*, τὸν κοινωνικὸν προορισμὸν τῆς διοικήσεως ή κυβερνήσεως, ή ὁποία κατά ταῦτα ἐμφανίζεται ὡς ἐκ φύσεως δεδομένη λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ¹. Διὰ τῆς ὑπάρξεως τῆς κυβερνήσεως ἐξασφαλίζεται ή κοινωνική πειθαρχία, ή ὁποία εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀτελεστέρα τῆς οἰκογενειακῆς πειθαρχίας καὶ μᾶλλον τεχνητή ². Τὴν πρώτην αὐτόματον γένεσιν τοῦ θεσμοῦ τῆς κυβερνήσεως προσπαθεῖ ὁ *Comte* νὰ ἀναγάγῃ εἰς ψυχολογικὴν ἀνάγκην, διδάσκων, ὅτι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις εἶναι φυσικαὶ αἱ κλίσεις τοῦ ὑπακούειν καὶ διατάσσειν ³.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δέον νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἐξῆς τελικὸν περὶ τῆς κοινωνικῆς στατικῆς τοῦ *Comte* συμπέρασμα: ή κοινωνία, ἐν τῇ ἐξελιγμένη καὶ τὸν στενὸν οἰκιακὸν σύνδεσμον ὑπερνικησάση μορφῇ αὐτῆς, βασιίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἀποκέντρωσις καὶ συγκέντρωσις, ἀνταποκρινόμεναι ἀμφοτέραι πρὸς ἐξ ἴσου ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας ⁴, ἐξουδετεροῦσιν ἀλλήλας. Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων, προκαλῶν τὴν ἀποκέντρωσιν, ἀναχαιτίζεται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Αὕτη, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ της, δέον νὰ ἀποτελῇ δύναμιν ὕλικήν, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ⁵, προκαλοῦσα κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ ἀπλῶς ὕλικήν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ὑποταγὴν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ὑπ' αὐτήν ⁶. Ἡ τοιαύτη περὶ κυβερνήσεως γνώμη τοῦ *Comte* δέον νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν ἐπ' αὐτὸν τὸ πνεῦμα τοῦ καθολικισμοῦ ⁷.

Πρὶν ἢ ἐγκαταλείψωμεν τὴν παράγραφον ταύτην καὶ δι' αὐτῆς τὴν κοινωνικὴν στατικὴν τοῦ *Comte*, ἀναγκαῖον θεωροῦμεν, ὅπως

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 319.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 316.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 324.

⁴ Πρὸς π. χ. *Comte*, op. cit., IV, σ. 320.

⁵ *Comte*, op. cit., IV, σ. 319.

⁶ *Comte*, op. cit., IV, σ. 321.

⁷ Πρὸς σχετικῶς: *Comte*, op. cit., IV, σ. 319 καὶ 320.

συμπληρώσωμεν αὐτὴν διὰ κριτικῶν τινῶν παρατηρήσεων, ἀναφερομένων εἰδικῶς εἰς τὴν περὶ οἰκογενείας θεωρίαν τοῦ Γάλλου φιλοσόφου. Εἶπομεν, ὅτι, κατὰ τὸν *Comte*, ἡ ὑποταγὴ τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν ἄνδρα ἀποτελεῖ νόμον φυσικὸν καὶ ὅτι ἄνευ αὐτῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συντελεσθῇ ἡ ἰδρυσις τῆς οἰκογενείας. Ἄν καί, συμφώνως καὶ πρὸς τὸ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ λεχθέντα, ἡ παρούσα πραγματεία ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν ἐξέτασιν οὐχὶ τῆς ὀρθότητος, ἀλλ' ἀπλῶς τῆς «κοινωνιολογικότητος» τῶν διαφόρων θεωριῶν, αἵτινες ἐμφανίζονται ὡς κοινωνιολογικαί, ἐν τούτοις, προκειμένου περὶ ζητήματος τόσο σοβαροῦ, ἔσον τὸ ἀνωτέρω θιγόμενον, ἀπαραίτητος εἶναι ἡ κριτικὴ ἀντιμετώπισις τῆς περὶ αὐτοῦ γνώμης τοῦ *Comte* ἐξ ἐπόψεως αὐτῆς ταύτης τῆς ὀρθότητός της.

Εἶναι ἄρα γε ἀληθές, ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν ἄνδρα ἀποτελεῖ, ὡς πιστεύει ὁ *Comte*, τὴν φυσικὴν βᾶσιν τῆς οἰκογενείας, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑφίσταται αὕτη, τὴν βᾶσιν, ἐφ' ἧς ἀνέκαθεν ἐστηρίχθη ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ ὁποία κατ' ἀκολουθίαν οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ μεταβληθῇ, οἰαςδήποτε τροποποιήσεις καὶ ἂν θέλει ὑποστῇ εἰς τὸ μέλλον ὁ ταύτην ἐκπροσωπῶν θεσμός; Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ *Comte* ἐπλανήθη. Ἡ πλάνη του βεβαίως εἶναι συγγνωστή, διότι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔζησεν οὗτος, αἱ ἐθνολογικαὶ ἔρευναι δὲν εἶχον ἀκόμῃ ὁδηγήσει εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος δοξασιῶν. Σήμερον γνωρίζομεν, ὅτι ὁ θεσμός τῆς οἰκογενείας δὲν ἐβασίσθη πάντοτε ἐπὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν ἄνδρα. Καὶ ἐάν δὲν συμφωνήσωμεν πλήρως πρὸς τὴν μᾶλλον ἐπὶ φιλολογικῶν παρά ἐπὶ ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν βασισθεῖσαν θεωρίαν τοῦ *J. Bachofen*¹, καθ' ἣν τῆς πατριαρχικῆς περιόδου τῆς ἀνθρωπότητος προηγῆθη περίοδος μητριαρχικῆ, δηλαδή ἡ λεγομένη «γυναικοκρατία», πάντως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὰ πορίσματα τῶν μετὰ ταῦτα γενομένων καθαρῶς ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν, πορίσματα πιστοποιοῦντα τὸ γεγονός, ὅτι ὑπῆρξαν περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ οἰκο-

¹ *J. J. Bachofen, Das Mutterrecht, Stuttgart 1861.*

γένεια, φέρουσα τὸ ὄνομα τῆς μητρός, ἐκυριαρχεῖτο ὑπ' αὐτῆς ¹ Ἰποταγὴ βεβαίως τοῦ ἀνδρός ὑπὸ τὴν γυναῖκα οὐδαμοῦ ἀπαντᾶται. Οἰκογένειαι ὁμοῦ ἐστερημέναι πατρικῆς ἐξουσίας καὶ κυριαρχούμεναι μόνον ὑπὸ τῆς μητρός ἀπαντῶνται εἰς πολλάς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον πρωτογόνους κοινωνίας, ἰδίᾳ ἐκεῖ, ὅπου ἰσχυρὸν ὁ θεσμὸς συνδέσμων ἀνδρικών, συνδέσμων ξένων πρὸς τοὺς μητρικοὺς οἴκους ². Κρίνοντας κατωτέρω τὴν περὶ οἰκογενείας θεωρίαν τοῦ *Spencer* καὶ τοῦ *Marξισμοῦ*, θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῶν ἀνωτέρω διεξοδικώτερον.

41.— Ἢδη ἄς ἐπιληφθῶμεν τῆς ἐξετάσεως τῆς περὶ κοινωνικῆς δυναμικῆς θεωρίας τοῦ *Comte*. Αὕτη ἀπετέλεσεν, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ *Comte* ἐπανειλημμένως ὠμολόγησε, τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του ³. Ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ προσδίδει εἰς τὴν κοινωνιολογίαν τὸν «φιλοσοφικὸν» χαρακτῆρα αὐτῆς, διότι κυρίως δι' αὐτῆς, δηλαδὴ διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς ἀποκρυσταλλουμένης θεωρίας περὶ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, καθίσταται δυνατὴ ἢ πλήρης διάκρισις τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς βιολογίας ⁴. Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἀνατρέπει βεβαίως τὴν θεμελιώδη σχέσιν τῆς κοινωνιολογίας πρὸς τὴν βιολογίαν, σχέσιν, ἣτις, συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς ἀνταποκρινομένων φυσικῶν φαινομένων, συνίσταται εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τῆς πρώτης ὑπὸ τὴν δευτέραν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ὑπὸ τὰ βιολογικά ⁵. Ἡ ὑπαγωγὴ αὕτη ὑφίσταται καὶ θεωρεῖται, κατὰ τὸν *Comte*, ὡς ἀναμφισβήτητος. Αἱ ἐπιστῆμαι ὁμοῦ, αἱ διαδεχόμεναι ἀλλήλας ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδικῇ σειρᾷ αὐτῶν, ἐμφανίζονται, παρὰ τὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἐκ τῶν προηγουμένων ἐπιστημῶν, διὰ τῆς ἐγκαινιάσεως νέων μέσων ἐπιστημονικῆς σκέψεως, νέων μεθόδων. Οὕτω

¹ Πρὸς. σχετικῶς: *Wilhelm Wundt*, *Elemente der Völkerpsychologie*, Leipzig 1912, σ. 35 κ. ε., κυρίως 38.

² Πρὸς. σχετικῶς: *Max Weber*, *Wirtschaftsgeschichte*, München und Leipzig, 1924, σ. 47, 49 καὶ 51 κ. ε.

³ Πρὸς. σχετικῶς: *Comte*, *op. cit.*, IV, σ. 190, 280 καὶ 283.

⁴ *Comte*, *op. cit.*, IV, σ. 191.

⁵ *Comte*, *op. cit.*, IV, σ. 251 καὶ 257.

λοιπὸν ἢ «συγκριτικὴ μέθοδος», ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἱεραρχίας τῶν ζώων καὶ ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν μέθοδον τῆς βιολογίας, δὲν χρησιμεύει εἰς τὴν κοινωνιολογίαν εἰ μὴ ὡς μέθοδος δευτερευούσης σημασίας ¹. Ἡ κοινωνιολογία διακρίνεται ἀπὸ τῆς βιολογίας διὰ τῆς ἐγκαινιάσεως νέας μεθόδου. Ἡ νέα μέθοδος, ἀπαύγασμα τοῦ διέποντος τὴν κοινωνικὴν δυναμικὴν νόμου τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ *Comte* «μέθοδος ἱστορικὴ» καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἰδιάζουσα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κοινωνιολογίαν ². Εἰς τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις εὔρηται τὸ σπέρμα ἀληθείας, ἧς ἡ συνειδητὴ ἐκκόλαψις προσέκρουσεν ἐπὶ τοῦ «νατουραλισμοῦ» τοῦ *Comte*.

Σκοπὸς τῆς δυναμικῆς κοινωνιολογίας εἶναι νὰ θεωρῇ κοινωνικόν τι καθεστῶς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῶν χρονικῶς προηγηθέντων αὐτοῦ καθεστῶτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς τὴν ἀπαραίτητον βαθμίδα, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ πρὸς τὰ χρονικῶς ἐπόμενα καθεστῶτα, ἀποκαλυπτομένων οὕτω τῶν νόμων τῆς διαδοχῆς τῶν γεγονότων, ὁδηγῶν τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν τὴν θεμελιώδη πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος ³. Ἡ θεμελιώδης πορεία τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἂν καὶ ἐμφανίζεται εἰς τὴν πρακτικὴν πολιτικὴν ὡς «ἡ ἀληθὴς θεωρία τῆς προόδου» ⁴, πρέπει νὰ λαμβάνηται οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «τελειοποιήσεως», ἔννοιαν ἐξαρτωμένην ἐκ κριτηρίου ἠθικοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἀπλήν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως ⁵. Προβαίνων ὁ *Comte* εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἐννοίας τῆς τελειοποιήσεως καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἀπλῆς ἐξελίξεως, προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως παντὸς ἠθικοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀξιολογικοῦ περιεχομένου καὶ νὰ ἐμφανίσῃ αὐτὴν ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς φαινόμενον ὑποτεταγμένον ὑπὸ ἀμεταβλήτους φυσικοῦς νόμους ⁶

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 229.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 236 κ. ε. καὶ 277 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 192.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 192.

⁵ *Comte*, op. cit., IV, σ. 192.

⁶ *Comte*, op. cit., IV, σ. 194 κ. ε.

Ἡ προσπάθεια ὁμῶς αὕτη δὲν κατέληξεν εἰς εὐτυχῆ ἀποτελέσματα. Ὁ *Comte* μόνον ἐξ ἐπόψεως ὁρολογικῆς θεωρεῖ τὴν λέξιν «ἐξέλιξις» προτιμοτέραν τῆς λέξεως «τελειοποιήσις»¹. Οὐσιαστικῶς ὁμολογεῖ οὗτος, ὅτι ἡ «ἐξέλιξις» δέον νὰ θεωρηθῆ ὡς συνοδευομένη ὑπὸ «βελτιώσεως» καὶ «προόδου», τέλος δὲ καὶ ὑπὸ «τελειοποιήσεως»². Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν κατέληγεν ὁ *Comte* εἰς τὰς τοιαύτας ὁμολογίας, τὸ γεγονός, ὅτι προέβη οὗτος — ὅπερ εἰδικώτερον θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω — εἰς τελεολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἄρκει διὰ νὰ ἀνατρέψῃ πᾶν ὅ,τι ἰσχυρίσθη οὗτος περὶ τῆς ἀπολύτως ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη λεπτομερέστερον τὴν θεωρίαν τοῦ *Comte* περὶ κοινωνικῆς ἐξελίξεως ἢ προόδου. Ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις ἐμφανίζεται ὡς προέκτασις τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως, ἢ μᾶλλον — κατὰ τὰς λέξεις αὐτοῦ τούτου τοῦ *Comte* — ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρώπων δέον νὰ συνδεθῆ πρὸς τὴν παγκόσμιον σειρὰν τῆς τελειοποιήσεως τῶν ζώων³. Συνίσταται δὲ ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρώπων εἰς βελτίωσιν τῆς ὑλικῆς θέσεως αὐτῶν, εἰς ὑποταγὴν τῶν ἀτομικῶν ἐνστικτῶν ὑπὸ τὰ κοινωνικὰ ἐνστικτα καὶ εἰς προαγωγὴν τέλος τῶν πνευματικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου⁴. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταχύτητα τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, ταύτην συνεδύασεν ὁ *Comte* πρὸς διαφόρους παράγοντας, ἐξ ὧν κυριώτεροι ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου⁵ καὶ ἡ φυσικὴ αὐξήσις τῶν πληθυσμῶν⁶.

Τὸ σπουδαιότερον ὁμῶς σημεῖον τῆς περὶ κοινωνικῆς προόδου θεωρίας τοῦ *Comte* δέον νὰ ἀναζητηθῆ οὐχὶ εἰς τὸν γενικὸν ὄρισμὸν αὐτῆς καὶ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ταχύτητός της, ἀλλ' εἰς τὴν τάξιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπηρεάζουν ἀλλήλους οἱ διάφοροι παράγοντες τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν *Comte*, ἡ ἐξέλιξις

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 203.

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 200 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., IV, σ. 329.

⁴ *Comte*, op. cit., IV, σ. 331.

⁵ *Comte*, op. cit., IV, σ. 334 κ. ε.

⁶ *Comte*, op. cit., IV, σ. 337 κ. ε.

τῆς ἀνθρωπότητος προσδιορίζεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ παράγοντος. Ἡ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν δέον, κατ' αὐτόν, νὰ θεωρηθῆ «ὡς κυριαρχουμένη ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος»¹. Αὕτη ἀποτελεῖ τὸν «φυσικὸν καὶ μόνιμον ὁδηγὸν πάσης ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπότητος», διότι αἱ ἰδέαι, ἰδίᾳ αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασταί, ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικώτατα συμπτώματα τῆς διεπούσης τὴν ἱστορίαν φυσικῆς νομοτελείας². Τοιοῦτοτρόπως ἐπανερχεται ὁ Comte εἰς τὴν θεμελιώδη θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῶν τριῶν σταδίων. Δεδομένης τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ἱστορίας ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐμφανίζεται ὡς διεπομένη ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους νόμου, ὅστις διέπει καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα³. εἶναι δὲ οὗτος ὁ θεμελιώδης νόμος τῶν τριῶν σταδίων. Συμφώνως πρὸς αὐτόν, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δέον νὰ θεωρηθῆ ὡς τείνουσα τελικῶς πρὸς καθεστῶς θετικόν⁴. Ἡ καθαρῶς τελεολογικὴ αὕτη ἐξήγησις τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξήγησις ἀνιφάσκουσα πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐδίδαξεν ὁ Comte περὶ τῆς διεπούσης τὴν ἱστορίαν φυσικῆς νομοτελείας, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν δύο τελευταίων τόμων τοῦ θεμελιώδους ἔργου του. Ἡ βᾶσις αὕτη, βᾶσις καθαρῶς μεταφυσικὴ καὶ προσδιωρισμένη ὑπὸ τῶν ἀξιῶν, αἵτινες ἐνέπνεον αὐτόν, ὠδήγησε τὸν Comte εἰς φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας καὶ οὐχὶ εἰς κοινωνιολογίαν.

Κατὰ τὸν Comte, ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ θεολογικοῦ σταδίου εἰς τὸ θετικὸν καθεστῶς ἀνταποκρίνεται καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν γραμμὴν πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ στρατιωτικοῦ, δηλαδὴ πολεμικοῦ καθεστῶτος εἰς τὸ καθεστῶς τῆς βιομηχανίας, δηλαδὴ τῆς εἰρηνικῆς ἐργασίας⁵. Ἡ πρωτόγονος τάσις τῆς ἀνθρωπότητος κατευθύνεται, κατὰ τὸν Comte, πρὸς ζῶην μᾶλλον πολεμικὴν, ἐν ᾧ ὁ τελικὸς προορισμὸς αὐτοῦ ὁδηγεῖ πρὸς βιομηχανικὴν

¹ Comte, op. cit., IV, σ. 342.

² Comte, op. cit., IV, σ. 342.

³ Comte, op. cit., IV, σ. 344.

⁴ Comte, op. cit., IV, σ. 361 καὶ 362.

⁵ Comte, op. cit., IV, σ. 380.

καὶ εἰρηνικὴν ζωὴν¹. Ὅπως μεταξὺ θεολογικοῦ καὶ θετικοῦ καθεστῶ-
τος παρεμβάλλεται ὡς ἀναγκαῖα μεταβατικὴ κατάστασις τὸ μεταφυ-
σικὸν στάδιον τῆς ἀνθρωπότητος, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον
μεταξὺ τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ καθεστῶτος παρεμ-
βάλλεται ἡ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποῖαν τὴν πολιτικὴν σκηνὴν κατα-
λαμβάνουσι αἱ διάφοροι τάξεις τῶν νομοδιδασκάλων, ὧν τὴν ἀποστολὴν
θεωρεῖ ὁ *Comte* ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῶν μεταφυσικῶν φι-
λοσόφων². Ἡ συμπλήρωσις αὕτη τῆς θεωρίας τῶν τριῶν σταδίων
εἶναι, ὡς ἀκριβῶς καὶ ὁλόκληρον τὸ θεμελιώδες αὐτῆς σχῆμα, ἡντλη-
μένη ἐκ τῶν πορισμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον ἤδη καταλήξει αἱ ἔρευ-
ναι τοῦ *St. Simon*, πορισμάτων, δι' ὧν εἶχεν ἤδη πιστοποιηθῆ ἡ
συνύπαρξις τοῦ μὲν θεολογικοῦ καθεστῶτος πρὸς τὸ πολεμικὸν καθε-
στῶς, τοῦ δὲ θετικοῦ καθεστῶτος πρὸς τὸ βιομηχανικὸν καθεστῶς.
Ἐὰν παρέλειψεν ὁ *Comte* καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ μνημονεύσῃ
τὸ ὄνομα τοῦ διδασκάλου του, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπεροψίαν καὶ
ἀγνωμοσύνην, αἵτινες κατ' ἐξοχὴν διέκρινον αὐτόν, ἰδίᾳ ἐν τῇ δια-
γωγῇ αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ *St. Simon*.

42.— Ἡ ἱστορικὴ πιστοποίησις τῆς ἐν τῷ νόμῳ τῶν τριῶν
σταδίων περιεχομένης ἀληθείας ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ *Comte* πρὸς συμ-
πληρωματικὴν ἀπλῶς θεμελίωσιν αὐτῆς. Κατὰ τὸν Γάλλον φιλόσο-
φον, αἱ καθαρῶς λογικαὶ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεμελιώδους
νόμου τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἱστορίας θὰ ἔπρεπε νὰ
ἀρκέσουν πρὸς θεμελίωσιν αὐτοῦ³. Ἐὰν παρὰ ταῦτα προέβη οὗτος
καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν θεμελίωσιν τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων, τοῦτο
ὀφείλεται εἰς συγκατάβασιν, ἣν ἀπεφάσισε νὰ ἐπιδείξῃ ἀπέναντι τῶν
ἀναγνωστῶν του, συγκατάβασιν ὑπαγορευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ γεγονότος,
ὅτι ἡ θεωρία του, νέα οὕσα καὶ εἰς δύσκολον θέμα ἀναφερομένη, οὐδ'
εἰς τὰ ἐκλεκτότερα πνεύματα τῆς ἐποχῆς του θὰ καθίστατο προσιτή,

¹ *Comte*, op. cit., IV, σ. 375

² *Comte*, op. cit., IV, σ. 379 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., Tome V (Paris 1908), σ. 1.

ἄνευ τῆς ἀναλυτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ¹.

Ποία ὁμῶς εἶναι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, δι' ἧς ἀπεφάσισέ καὶ ἐπεχείρησεν ὁ *Comte* νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας του περὶ τῶν τριῶν σταδίων ;

Ὁ *Comte* δὲν ἐπεχείρησεν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν.

Ὁ *Comte* λέγει, ὅτι ἔρευνα, οἷα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρουμένη, ὄφειλε λογικῶς νὰ περιορισθῇ εἰς «μίαν μόνον κοινωνικὴν σειρὰν», δηλαδὴ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μᾶλλον προκεχωρημένων λαῶν καὶ κοινωνιῶν, τοῦ «ἄνθους» τῆς ἀνθρωπότητος, θεωρῶν ὡς ἄνθος αὐτῆς τὴν λευκὴν φυλὴν καὶ δὴ τοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ². Αἱ Ἰνδίαὶ καὶ ἡ Κίνα οὐδεμίαν ἤσκησαν, κατὰ τὸν *Comte*, ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ παρελθὸν ἡμῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου μόνον σύγχυσιν εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας των ³. Ὁ τρόπος, δι' οὗ προέβη ὁ *Comte* εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραδόξων αὐτῶν γνομῶν, ἀποδεικνύει πόσον ἐλάχιστα ἠσθάνετο οὗτος τὴν εὐθύνην τῶν ὄσων ἐδίδασκε. Ἐὰν πράγματι — ὡς ὁμολογεῖ οὗτος ῥητῶς — ἡ ἱστορία τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν θεμελίωσιν τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων, πόθεν ἀρύεται ὁ νόμος οὗτος τῷ παγκόσμιον κῦρος αὐτοῦ ;

Ὁ *Comte* προσεπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν μονομέρειαν τῶν ἱστορικῶν του γνώσεων, ἐπικαλεσθεὶς τὸ παράδειγμα τοῦ *Bossuet* καὶ ἰσχυρισθεὶς, ὅτι μόνον ἐπὶ ὁμοιογενοῦς σειρᾶς ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι δυνατὸν νὰ βασισθῇ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ⁴. Ἡ τοιαύτη δικαιολογία τοῦ *Comte* προσφέρει νέα ἐπιχειρήματα εἰς τὴν ἐναντίον του ἀσκητέαν κριτικὴν. Ἡ μονομέρεια τοῦ *Bossuet* ὄφειλετο εἰς δύο σοβαροτάτους λόγους, οἱ ὅποιοι δὲν ἰσχύουν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν *Comte*. Ἡ μονομέρεια τοῦ *Bossuet* ὄφειλετο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν

¹ *Comte*, op. cit., V, σ. 1.

² *Comte*, op. cit., V, σ. 2.—Πρὸς δὲ καὶ op. cit., VI, σ. 373 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., V, σ. 3.

⁴ *Comte*, op. cit., V, σ. 3.

ἐξ ἧς ὠρμήθη οὗτος αὐστηρῶς χριστιανικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἰδέαν, ἰδέαν, ἣ ὁποία ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ θεωρήσῃ ὡς τὸ ἀληθὲς ὀρμητήριον τῆς ἱστορίας τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι, καθ' ἣν ἐποχὴν συνέγραφεν οὗτος τὰς σοφὰς περὶ τῆς ἱστορίας παρατηρήσεις του, αἱ ἱστορικαὶ ἔρευναι δὲν εἶχον ἀκόμη καταλήξει εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυστηριώδους, ἀλλὰ καὶ θεμελιώδους διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πνευματικῆς ἀνθρωπότητος, κόσμου τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ *Comte*, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ὠρμήθη ἐκ τῆς θεολογικῆς μονομερείας τοῦ *Bossuet*, ὡφείλε νὰ γνωρίζῃ, ἐὰν ὄχι ἄλλο τι, τὸ ὠραῖον ἔργον τοῦ *Fabre-d'Olivet* «*Histoire philosophique du genre humain*», τὸ ἵποῖον θὰ ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτὸν τὴν σημασίαν τοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον ἠγνόησεν ἢ παρεγνώρισεν.

Εἰς ὑποτίμησιν βεβαίως τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς εἶχε παρασυρθῆ καὶ ὁ παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὸν *Comte* ἀναδειχθεὶς καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας εἰς μάθημα πανεπιστημιακὸν ἀναγαγὼν *Φρειδερίκος Hegel*. Ὁ *Hegel* ὁμοίως δὲν ἠγνόησε τὴν Ἀνατολήν¹. Ἐὰν ὑπετίμησεν αὐτήν, τοῦτο ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς τὸ μονομερές ἀξιολογικὸν κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου προέβη οὗτος εἰς τὰς φιλοσοφικὰς περὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας παρατηρήσεις του. Ὁ *Hegel* ὠρμήθη ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ πνεῦμα (ὁ νοῦς, αἱ ἰδέαι, ὁ λόγος) κυβερνᾷ τὸ σύμπαν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος². Ὡς οὐσίαν τοῦ πνεύματος ἐθεώρησεν οὗτος τὴν «ἐλευθερίαν»³, χαρακτηρίσας τὴν πλήρη συνειδητὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς ὡς τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος⁴. Ὑποτιμήσας λοιπὸν

¹ Πρὸς *Hegel*, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Leipzig (Reclam), σ. 165 κ. ε., 181 κ. ε. καὶ 195 κ. ε., ὅπου εἰδικῶς καὶ ἐκτενῶς πραγματεύεται περὶ Κίνας καὶ Ἰνδιῶν.

² Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπαραίτητον θεωροῦμεν, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν ἐξῆς διασάφην: Λέγων ὁ *Comte*, ὅτι αἱ ἰδέαι κυβερνοῦν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἀντιλαμβάνεται τὰς ἰδέας ὑφ' ἣν ἐννοίαν ἀντελήφθη αὐτὰς ὁ *Hegel*. Αἱ «ἰδέαι» τοῦ *Comte* εἶναι αἱ ἐκτίστοτε ἀναπτυσσόμεναι φιλοσοφικαὶ δοξασταί, τῶν ὁποίων φορεῖς εἶναι ὀρισμένα φιλοσοφοῦντα ἄτομα, ἐν ᾗ αἱ ἰδέαι τοῦ *Hegel* εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ ὀφισταμένου καὶ τὸ σύμπαν κυβερνῶντος Λόγου.

³ *Hegel* op. cit., σ. 51

⁴ *Hegel*, op. cit., σ. 54 κ. ε.

ὁ *Hegel* τὴν ἀνατολὴν καὶ θεωρήσας αὐτὴν ὡς μὴ ὑπαγομένην ὑπὸ τὴν οὐσιαστικὴν ἱστορίαν, ἔπραξε τοῦτο οὐχὶ διότι ἠγνόει αὐτὴν, ἀλλὰ διότι, ὀρμηθεὶς ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὀρισθέντος μονομεροῦς κριτηρίου τῆς «ἐλευθερίας», εὔρεν αὐτὴν ἀντιφάσκουσαν (καὶ δὴ ἀναγκαιῶς ἀντιφάσκουσαν) πρὸς τὴν προσδιορίζουσαν, κατ' αὐτόν, τὴν πρόσοδον συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας ¹. Ὡς φιλόσοφος ἐλογοδότησεν ὁ *Hegel* καὶ ἐλογοδότησε κατὰ τρόπον συνεπέστατον πρὸς τὰς ἐξ ὧν ὠρμήθη ἀρχάς. Κατὰ τοῦτο διαφέρει θεμελιωδῶς ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει οὗτος τὸ πρόβλημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀπὸ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει τοῦτο ὁ *Comte*. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἀντικατέστησε τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν διὰ τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς δύσεως καὶ δὴ τῆς ἱστορίας αὐτῶν μόνον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, χωρὶς οὐσιαστικῶς νὰ λογοδοτήσῃ διὰ τὸ τοιοῦτον ἀυθαίρετον ἐγχείρημά του.

Ὁ *Comte* κατ' ἀρχὴν δὲν ἀντιμετωπίζει οὐσιαστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ὁ *Max Scheler*, κρίνων τὸν θετικισμόν τοῦ *Comte*, ἰδίᾳ τὴν περὶ τῶν τριῶν σταδίων θεωρίαν του, ἀποδίδει ὀρθῶς τὰς πλάνας, εἰς ἃς περιέπεσεν ὁ Γάλλος φιλόσοφος, εἰς τὸν στενὸν εὐρωπαϊκὸν προσανατολισμὸν αὐτοῦ ². Τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του καὶ πρὸ αὐτοῦ σημειωθεῖσαν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ κατάπτωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ πνεύματος, κατάπτωσιν ἐκδηλωθεῖσαν εἰς κύκλον ἐξαιρέτως περιωρισμένον, ἀνήγαγεν οὗτος εἰς νόμον ὀλοκλήρου τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ χαρακτηρίζουσαι τὸ ἔργον του θεμελιώδεις πλάναι ὀφείλονται ἀπλούστατα εἰς τὰς περιωρισμένας ἱστορικές του γνώσεις. Ὁ *Comte* ἐθέσπισε τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ἐὰν ἐγνώριζεν αὐτὴν καὶ ἐὰν δὲν ἐφρόντιζε νὰ καλύψῃ τὴν ἄγνοιάν του ὑπὸ τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι ἡ Κίνα καὶ αἱ Ἰνδίαί

¹ Ἠρδλ. π. χ. *Hegel*, op. cit., σ. 54, 115 κλπ.

² *Max Scheler*, Die positivistische Geschichtsphilosophie des Wissens und die Aufgaben einer Soziologie der Erkenntnis, ἐν: «Kölner Vierteljahrshäfte für Sozialwissenschaften», I, σ. 22 κ. ε.

οὐδεμίαν ἤσκησαν ῥοπήν ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, θὰ ἐμάνθανεν οὗτος, ὅτι — ὡς ὀρθῶς τονίζει ὁ *Max Scheler* — οἱ θρησκευτικοί, μεταφυσικοὶ καὶ θετικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀποτελοῦν οὐχὶ ἱστορικὰς φάσεις τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ, ἀλλ' οὐσιαστικὰς, διαρκεῖς καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ἀφ' ἑαυτῶν δεδομένας διαθέσεις αὐτοῦ. Θὰ ἐμάνθανεν ὅ,τι αἱ ὑπερνικήσασαι τὰς ἐθνολογικὰς περὶ θρησκευτῶν θεωρίας νεώτεραι καὶ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ *Rudolf Otto* κυρίως συνδεδεμένα, κατὰ βάθος δὲ ἀπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ *Schleiermacher* ὀρμώμενα ἔρευναι ἐπιστοποίησαν: ὅτι δηλαδὴ τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον ὀφείλεται εἰς εἰδικὴν δύναμιν καὶ οὐχὶ εἰς ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος¹. Θὰ ἐμάνθανε τέλος, ὅτι θρησκευτικὸν συναίσθημα, μεταφυσικὴ καὶ θετικὴ ἐπιστήμη διαγράφουν πορείαν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῆ καὶ παρακολουθηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ μέτρου καὶ κριτηρίου ἐνιαίου. Τονίζοντες τοῦτο, ἔχομεν ὑπ' ὄψει ἡμῶν κυρίως τὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ θεμελιῶδες αὐτὸ σημεῖον ἐπιτυχεστάτας παρατηρήσεις τοῦ *Max Scheler*. Ἡ μεταφυσικὴ π. χ. δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μέτρου τῆς προόδου, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὴν πορείαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Τὰ συστήματα τοῦ *Πλάτωνος* καὶ τοῦ *Ἀριστοτέλους*, τοῦ *Αὐγουστίνου* καὶ τοῦ *Καρτεσίου*, τοῦ *Leibniz* καὶ τοῦ *Kant* δὲν ἀπηρεχαιώθησαν σήμερον ὡς ἡ χημεία τοῦ *Lavoisier* ἢ ἡ μηχανικὴ τοῦ *Νεύτωνος*. Ἡ μεταφυσικὴ ἐπίσης, ἀντιθέτως πρὸς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην, εἶναι προσωποπαγῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τῶν φορέων αὐτῆς, ὧν τὸν «κόσμον» ἐκπροσωπεῖ. Ἡ πορεία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπιδεικνύει αὐτοματισμὸν τινα, τῶν διαφορῶν ἐρευνητῶν καὶ ἐφευρετῶν ἐμφανιζομένων μᾶλλον ὡς ὀργάνων τῆς ἀφ' ἑαυτῆς ἀναπτυσσομένης προόδου των², ἐν ᾧ τοῦ *Πλάτωνος* ἢ τοῦ *Καντίου* τὸ ἔργον (ὡς ἀκριβῶς καὶ τὸ ἔργον μεγάλου ποιητοῦ ἢ καλλιτέ-

¹ Πρὸς σχετικῶς καὶ *Alfred Vierkandt*, *Das Heilige in den primitiven Religionen*, ἐν: «Die Dioskuren», Erster Band, München 1922, σ. 289 κ. ε. Ὁσαύτως πρὸς *N. I. Λούβαρι*, Ἡ θρησκεία ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀπόψεως, Ἀθῆναι 1918.

² Τὸ γεγονός, ὅτι αἱ διάφοροι ἐφευρέσεις ἐγένοντο συγχρόνως ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ αὐτοματισμοῦ, περὶ οὗ λέγομεν.